

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

TSİTSİ DANQAREMBQA VƏ LEYLA ABULELANIN ROMANLARINDA DİSLOKASIYA, HİBRİDLİK VƏ YADLAŞMA

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilisdilli ədəbiyyat)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İnas Abderrahmane Laheg**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdində Dünya ədəbiyyatı və nəzəriyyəsi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**
Afət Qorxmaz qızı Musayeva

Rəsmi opponentlər: **filologiya elmləri doktoru, dosent**
Aytən Fikrət qızı Qəhrəman

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyli Əliheydər qızı Əliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Xumar Vəliyəddin qızı Abdullayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının **filologiya elmləri doktoru,**
sədri: **professor**
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,**
elmi katibi: **dosent**
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın **filologiya elmləri doktoru,**
sədri: **professor**
Şahin Həmid oğlu Xəlilli

(Handwritten signature)

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir humanitar elmlərin mühüm istiqamətlərindən biri olan postkolonial tədqiqatların XX əsrin ikinci yarısından etibarən geniş vüsət alması mədəniyyətlərarası münasibətlərin mürəkkəb dinamikasını, kimlik böhranını, yadlaşma və dislokasiya fenomenlərini öyrənməkdə yeni yanaşma və metodologiyaların formalaşmasına imkan vermişdir. Qloballaşma prosesinin və multikultural ənənələrin güclənməsi ilə yanaşı mühacirət, özgələşmə və assimilyasiya kimi sosial proseslərin intensivləşməsi postkolonial diskursun aktuallığını daha da artırmışdır.

Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın romanları bu diskursun əsas nümunələrindən hesab olunur. İlk baxışda bu müəlliflərin əsərləri arasında üslubi və coğrafi fərqlər nəzərə çarpsa da, hər iki yazıçının yaradıcılığını birləşdirən ortaq xətt mədəni kimlik axtarışı, qadın təcrübələrinin patriarxal və kolonial strukturlar daxilində təsviri, həmçinin hibridlik və yadlaşma kimi mövzuların təəcəssümüdür. T.Danqarembqa Zimbabvenin müstəmləkə tarixinə müraciət edərək kimlik mübarizəsini yerli Afrika torpaqlarında təsvir edir, L.Abulela isə Sudandan Avropaya köçmüş diaspor qadınlarının taleyi vasitəsilə sürgün və mədəni yadlaşma məsələlərinə işıq tutur.

Yadlaşma problemi fərdi və kollektiv şüur səviyyəsində təsir edən çoxqatlı fenomendir. T.Danqarembqanın obrazları öz milli köklərindən uzaqlaşdırılaraq yad ideologiyalara tabe etdirilirsə, L.Abulelanın obrazları Qərb mühitində qəbul edilmədikləri üçün sosial təcrid və psixoloji travma yaşayırlar. Azərbaycan xalqının da müxtəlif tarixi mərhələlərdə yadlaşdırma siyasətinə məruz qalması bu mövzunu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün aktual edir.

Hər bir mədəniyyət çoxtərkiplidir və onun tərkib hissələri həm bir-biriylə, həm də başqa mədəniyyətlərlə son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli münasibətlərdə olmuşlar. Məhz buna görə də heç bir mədəniyyəti istər “daxili”, istərsə də “xarici” siyasətdə bir ideyaya, bir mövqeyə müncər etmək olmaz¹. Sovet İttifaqı illərində

¹ Quliyev, Q. Multikulturalizmin əsasları. Dərs vəsaiti. / Q.Quliyev, Ü.Rəhimova. – Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, – 2016. – 276 s.

Azərbaycan xalqı da mədəni və ideoloji təzyiqlərə, dil və kimlik məhdudiyətlərinə məruz qalmışdır. Cəlil Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” pyesində milli kimlik, dil, din və mədəni yadlaşma məsələlərinə toxunulur, ruslaşdırma siyasəti və milli köklərdən uzaqlaşma problemi vurğulanır. Bəxtiyar Vahabzadə “Gülüstan” poemasında parçalanma, sərhədlərin bölünməsi, yadlaşma və vətən həsrəti mövzularına müraciət edir. Qurban Səid isə “Əli və Nino” romanında Şərq-Qərb qarşıdurması, hibrid kimlik, mədəni yadlaşma və milli özünüdərk prosesini bədii müstəvidə əks etdirmişdir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, T.Danqarembqa və L.Abulelanın əsərlərində təsvir olunan identiklik böhranları Azərbaycan xalqının tarixi təcrübəsi ilə səsləşir. Beləliklə, postkolonial nəzəriyyələrin ədəbiyyata tətbiqi milli problemlərin beynəlxalq kontekstdə şərh olunmasına və alternativ nəzəri baxışların formalaşmasına şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq arenada kolonializm və neokolonializmə qarşı tutduğu mövqe Prezident İlham Əliyev 2023-cü ildə BMT Baş Assambleyasında və Təhlükəsizlik Şurasındakı çıxışında açıq-aydın görünür: *“Azərbaycan kolonializmin davam etməsindən dərin narahatlıq keçirir... Bandunq Konfransından təxminən 70 il ötməsinə baxmayaraq, bəzi dövlətlər hələ də müstəmləkə siyasəti yürüdür. Bu ölkələrin başında isə Fransa dayanır. Təkcə Əlcəzairdə 5 milyondan çox mina basdırılmışdır... Fransanın yaxın müttəfiqi olan Ermənistan da eyni mövqedən çıxış edir... Azərbaycan da Əlcəzair kimi mina partlayışlarından ən çox əziyyət çəkən ölkələr sırasındadır...²”*. Bu çıxış Azərbaycanla digər postkolonial ölkələr arasında ortaq mübarizə şüurunun mövcudluğunu bir daha təsdiq edir.

Məlumdur ki, postkolonial nəzəriyyə çərçivəsində hibridlik və dislokasiya anlayışları mühüm rol oynayır. Homi Bhabhanın “üçüncü məkan” konsepsiyası göstərir ki, hibrid kimliklər yalnız qarışıq mədəni təcrübələrin nəticəsi deyil, həm də yeni mədəni formaların yaranması üçün imkan yaradan məhsuldar təmas zonalarıdır.

² Aliyev, I. Letter dated 24 October 2023 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General // – General Assembly Security Council, – 2023. 2-3, – p.1-4.

Tənqidçi “Mədəniyyətin mövqeyi” adlı əsərində vurğulayır ki, son onilliklərdə dünya ədəbiyyatı milli ənənələrin və mədəni dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynamışdır. Artıq ədəbi diskursun əsas mövzusu suverenlik və ya humanizmin universallığı deyil, kolonial siyasətin təsirinə məruz qalmış subyektlərin və mühacirlərin mədəni təlatümləri və yerdəyişmələri olmuşdur. Əslində, müstəmləkəçiliyin və (qismən) məcburi miqrasiyanın nəticəsi olan “bölgədənənar və mədəniyyətlərarası təşəbbüslər” bugünkü dislokasiya hissi və “evsizlik siyasəti”nin əsas amillərindən biri kimi qiymətləndirilir³.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın əsərlərində hibridlik qəhrəmanların daxili mübarizələri və adaptasiya üsulları vasitəsilə təzahür edir. Mur Qilbertin qeyd etdiyi kimi, postkolonializm müasir dövrdə yalnız coğrafi məkanla məhdudlaşmır və artıq “hər yerdə”dir⁴.

Bu kontekstdə T.Danqarembqanın qəhrəmanlarının yerli Afrika torpaqlarında yadlaşması ilə L.Abulelanın obrazlarının Avropa metropoliyalarında mədəni təcrid yaşaması arasında müqayisə aparmaq mümkündür. Hər iki halda qadın qəhrəmanlar dislokasiya nəticəsində həm sosial, həm də psixoloji baxımdan təcrid olunurlar. Bu baxımdan, mövzunun araşdırılması yalnız ədəbiyyat müstəvisində deyil, həm də sosial psixologiya, mədəniyyətşünaslıq və gender tədqiqatları kontekstində aktualdır.

Postkolonial feminizm çərçivəsində isə qadınların təcrübələri xüsusilə nəzərə çarpandır. Q.Ç.Spivak, Ç.Mohanti və K.H.Vims kimi nəzəriyyəçilər qeyd edirlər ki, üçüncü dünya ölkələrindən olan qadınlar eyni zamanda həm patriarxal, həm imperial, həm də avrosentrik feminizmin hegemon təsirlərinə qarşı mübarizə aparmaq məcburiyyətində olmuşdur. Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın romanlarında qadın qəhrəmanların yaşadığı daxili və sosial ziddiyyətlər müasir feminist nəzəri yanaşmalarla əsləşir və onların bu aspektdən təhlili üçün zəmin yaradır.

³ Bhabha, H.K. The Location of Culture / H.K.Bhabha. – London and New York: Routledge, – 1994. – p.12.

⁴ Moore-Gilbert, B.J. Postcolonial Criticism / B.J.Moore-gilbert, G.Stanton, W.Maley. – London-New York: Routledge, – 2013. – p.5.

Üçüncü dünya ölkələrindən olan qadınların eyni vaxtda müstəmləkəçilik və patriarxal hegemonluqla üzləşməsi onların təcrübəsini daha da marginallaşdırmışdır. T.Danqarembqanın “Gərgin vəziyyətlər” əsərində Tambudzay kimi qəhrəmanların həm patriarxal ailə strukturlarında, həm də kolonial sistemdə özünü təsdiq uğrunda mübarizəsi postkolonial feminizmin təməl problemlərini əks etdirir. L.Abulelanın “Minarə” romanında isə qəhrəman qadınların dini, irqi və gender əsaslı təcridə qarşı mövqeyi İslam mədəniyyəti fonunda yeni feminist diskursların formalaşmasına şərait yaradır.

Avtar Brahın “diaspor məkanı”⁵ konsepsiyası T.Danqarembqanın qəhrəmanlarının yerli məkanda yadlaşma problemi ilə qarşılaşması, L.Abulelanın obrazlarının isə sürgün və köç təcrübəsi nəticəsində diaspor məkanının çətinlikləri ilə üzləşməsi fonunda təzahür edir. Hər iki halda, dilin, mədəniyyətin və identikliyin ikinci dərəcəli sayılması qəhrəmanların özünüifadə imkanlarını məhdudlaşdırır.

Ümumilikdə, Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın romanlarındakı bəşəri problemlər həm qlobal, həm də milli kontekstdə böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Mövzunun öyrənilməsi postkolonial nəzəriyyələrin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına tətbiqinə, milli kimlik və mədəni yaddaş problemlərinin alternativ nəzəri baxışla dəyərləndirilməsinə, qadın təcrübələrinin yeni aspektdən araşdırılmasına imkan verir.

Qeyd etdiyimiz ədəbi-tarixi, nəzəri və metodoloji aktuallığına baxmayaraq tədqiq olunan mövzu bütövlükdə ədəbi-estetik anlayış və elmi-nəzəri problem kimi sistemli və əsaslı şəkildə araşdırılmamışdır. Tədqiqatın problematikasına uyğun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Q.Quliyevin⁶, S.Kariminin⁷, M.Hacıyevanın⁸,

⁵ Brah, A. Cartographies of Diaspora: Contesting Identities / A.Brah. – London-New York: Routledge, – 1996. – p.16.

⁶ Quliyev, Q. Multikulturalizmin əsasları. Dərs vəsaiti. / Q.Quliyev, Ü.Rəhimova. – Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, – 2016. – 276 s.

⁷ Karimi, S. Postkolonializm elm sahəsinin banisi Edvard Səidin Şərqşünaslıq nəzəriyyəsi və onun Fələstin davasına heyranlığı: [Elektron resurs] / URL: https://www.academia.edu/53045028/Postkolonializm_elm_sah%C9%99sinin_banisi_Edvard_S%C9%99idin_%C5%9E%C9%99rq%C5%9F%C3%BCnasl%C4%B

A.İsgəndərovanın⁹ və digər tədqiqatçıların araşdırmaları mövcuddur. İngilisdilli tədqiqatçılardan isə S.Kraps¹⁰, R.Kennedi¹¹, S.Maira¹², C.S.Riçardsın¹³ adlarını qeyd edə bilərik. Bu mövzuda azsaylı tədqiqatların mövcudluğunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın yaradıcılığının hibridlik, yadlaşma və dislokasiya kontekstində sistemli təhlili tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirmiş olur.

Tədqiqatın obyektinə və predmetinə. Tədqiqatın obyektinə Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın yaradıcılığı təşkil edir. Hər iki müəllif yarı-avtobiografik əsərlərində patriarxal zorakılıq, Qərbin repressiv və hegemon ideologiyalarının təsirlərini dərinlən araşdırmışdır. Xüsusilə, T.Danqarembqanın “Gərgin vəziyyətlər” və “Yoxluq kitabı”, L.Abulelanın isə “Tərcüməçi” və “Minarə” əsərləri bu kontekstdə tədqiq olunur.

Dissertasiyanın əsas predmetinə hibridlik, ambivalentlik, dislokasiya, qadın azadlığı, eləcə də mədəni-linqvistik yadlaşma kimi problemlər təşkil edir. Qərb-Şərq tēmas zonaları çərçivəsində bu

1q_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si_v%C9%99_onun_F%C9%99l%C9%99st
in_davas%C4%B1na_heyranl%C4%B1%C4%9F%C4%B1m

⁸ Hacıyeva, M. Müasir ingilisdilli Pakistan ədəbiyyatında multikulturalizm və milli mənsubiyyət problemi: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2018. – 167 s.

⁹ İsgəndərova, A. İngilisdilli postkolonial bədii mətnlərdə milli kimliyin ifadə vasitələri: / magistr dis. / – Bakı, 2022. – 71 s. [Elektron resurs] / URL: <http://82.194.16.162:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.14346/2539/Ayg%C3%BCl%20%C4%B0sg%C9%99nd%C9%99rova.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹⁰ Craps, S. Buelens, G. Introduction: Postcolonial trauma novels // – Baltimore: Studies in the Novel, Hopkins Press, – 2008. – Vol.40. №1-2, – p.1-12. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/29533856>

¹¹ Kennedy, R. “Mortgaged Futures: Trauma, Subjectivity, and The Legacies of Colonialism in Tsitsi Dangarembga’s The Book of Not” // – Texas: Studies in the Novel, Johns Hopkins University Press, – 2008. – Vol.40. №1-2, – p.86-107. <https://doi.org/10.1353/sdn.0.0012>

¹² Maira, S. ‘Good’ and ‘Bad’ Muslim Citizens: Feminists, Terrorists, and U. S. Orientalisms // – Washington: Feminist Studies, FEMINIST STUD INC – 2009. – Vol.35. №3, – p.631-56. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/40608397>

¹³ Richards, C.S. Nationalism and the Development of Identity in Postcolonial Fiction: Zoë Wicomb and Michelle Cliff // – Indiana: Research in African Literatures, Indiana University publishing, – 2005. – Vol.36. №1, – p.20-33. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/3821317>

problemlərin araşdırılması tədqiqatın əsas istiqamətini müəyyən edir. Nəticə etibarilə, postkolonial nəzəriyyələr, tarixi kontekstlər, müəlliflərin müsahibələri və əsərləri arasındakı tematik paralellər tədqiqatın predmeti kimi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi postkolonial kimlik, dislokasiya, hibridlik və yadlaşma anlayışlarının nəzəri-metodoloji çərçivəsini genişləndirmək və bədi təzahürünü təhlil etməkdən ibarətdir. Sözügedən konsepsiyalar Tsitsi Danqarembqanın yaradıcılığında müstəmləkə sonrası şəraitdə qadın təcrübəsi kontekstində, Leyla Abulelanın əsərlərində isə diaspor mühitində formalaşan qadın kimliyi çərçivəsində araşdırılır. Həm obrazların, həm də müəlliflərin mədəni kimlik problemləri hibridlik və akkulturasıya dinamikalarının ön planına çıxmasına şərait yaradır. Bu kontekstdə tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

– XX və XXI əsrlər arasında ədəbi mühitdə baş verən nəzəri dəyişiklikləri araşdırmaq, bu prosesdə kolonial diskursun postkolonial diskurs tərəfindən kölgədə qoyulmasını və təhlilin əsas istiqamətinin avrosentrizmdən subaltern perspektivə yönləndirilməsini tədqiq etmək;

– Postkolonial araşdırmaların mədəni və ədəbi sahələrdə üstünlük təşkil etdiyini nəzərə almaqla hibridlik konsepsiyasının tarixi inkişaf trayektoriyasını izləmək və müstəmləkə dövründən müasir dövrə qədərki transformasiyasını təhlil etmək;

– Müəlliflərin bioqrafik xüsusiyyətlərini və yaradıcılıqlarını formalaşdıran sosial-siyasi şəraiti nəzərə almaqla L.Abulelanın romanlarını, T.Danqarembqanın yarı-avtobioqrafik əsərlərini müvafiq kontekstdə araşdırmaq;

– T.Danqarembqanın “Gərgin vəziyyətlər” əsərində qadın protaqonistlərin və ikinci dərəcəli obrazların xarakteristikasını feminizm və Afrika qadın hərəkatı çərçivəsində təhlil etmək;

– T.Danqarembqanın “Yoxluq kitabı” əsərində Qərbin müstəmləkə siyasətinin yaratdığı ciddi mədəni və sosial nəticələri vurğulamaq;

– T.Danqarembqanın əsərlərində avtobioqrafiyanın ədəbi janr kimi funksional rolunu müəyyənləşdirmək;

– L.Abulelanın “Tərcüməçi” əsərində Sudandan Aberdinə məcburi köç təcrübəsini təsvir etməsi fonunda evsizlik və sürgün konsepsiyalarına yanaşmasını aşkar etmək;

– L.Abulelanın əsərlərində gender, irqçilik və dislokasiya kimi amilləri nəzərə alaraq Qərbin sürgün siyasəti dövründə müsəlman immiqrant qadınların öz güclərini formalaşdırmaq istiqamətində apardıqları mübarizəni vurğulamaq;

– T.Danqarembqa və L.Abulelanın yaradıcılığında müstəmləkə/müstəmləkəçi və Qərb-Şərq mədəni təmaslarının doğurduğu müxtəlif psixoloji travmaları və təhrifləri izləmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqata dair məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün müvafiq multidisiplinar yanaşmanın mənimsənilməsi və tədqiqat kontekstinə uyğunlaşdırılması zəruridir. Fəsillərin analitik nəticələrinin formalaşdırılması məqsədilə təsviri, bioqrafik və analitik metodlardan geniş istifadə olunur. Həmçinin, zimbabveli və sudanlı yazıçıların yaradıcılığı müqayisəli-tarixi metod vasitəsilə tədqiq olunur. Dislokasiya, hibridlik, yadlaşma və kimlik kimi əsas anlayışların dissertasiyada tez-tez işlənməsi isə ədəbi, mədəni, psixoloji və sosioloji nəzəriyyələrin tətbiqini zəruri edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Postkolonial ədəbiyyatda dislokasiya və hibridlik yalnız fiziki yerdəyişmə deyil, eyni zamanda fərdin mənəvi və mədəni kimliyinin formalaşmasının əsas amilləridir;

– Postkolonial tədqiqatlarda mədəni kimlik axtarışı qadın qəhrəmanların təcrübəsində mənəvi və etik dilemmalar vasitəsilə təzahür edir;

– Feminizm postkolonial diskursun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qadınların fərdi və kollektiv təcrübələrinin, habelə gender-mədəni qarşılıqlı təsirlərin təhlilini şərtləndirir;

– T. Danqarembqanın “Gərgin vəziyyətlər” və “Yoxluq kitabı” əsərlərində obrazların etno-mədəni kimliklərinin formalaşması postkolonial hibridlik paradigması çərçivəsində baş verir;

– T.Danqarembqa qadın qəhrəmanlarının mənsub olduqları mədəni mühitlə konfliktlərini göstərməklə postkolonial müstəmləkə təcrübəsində subyektivliyin kompleks quruluşunu əks etdirir;

– T.Danqarembqanın əsərlərindəki avtobioqrafik elementlər obrazların kimlik formalaşmasını möhkəmləndirir və müstəmləkəçi mədəniyyətin hegemon təsirlərinə qarşı müqavimət imkanlarını üzə çıxarır;

– L.Abulelanın əsərlərində dislokasiya, sürgün və ev anlayışı qadın immiqrantların fərdiyyət və gücünü formalaşdırmaq prosesinin mərkəzində dayanır;

– L.Abulelanın “Tərcüməçi” və “Minarə” əsərlərində mədəniyyətlərin toqquşması, postkolonial və diaspor mühitində qadın kimliyinin mürəkkəb quruluşu üzə çıxarılır;

– Leyla Abulelanın əsərlərində sürgün anlayışı qadın kimliyinin formalaşmasında həlledici rol oynayır və mədəniyyətlərarası dialektikanın başlıca prinsipi kimi çıxış edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulelanın romanlarında dislokasiya, hibridlik və yadlaşma anlayışlarının postkolonial nəzəriyyə və gender yanaşmaları kontekstində kompleks şəkildə təhlil olunması ilə şərtlənir. İlk dəfə olaraq, hər iki yazıcının bədii mətnləri Şərqlə-Qərbdə qarşıdurması, diaspor təcrübəsi və qadın kimliyinin çarpaz müstəvidə formalaşması prizmasından müqayisəli şəkildə araşdırılır.

XX əsrin sonuna qədər postkolonial və diaspor tədqiqatları həmin əsrin ilk yarısında baş vermiş azadlıq müharibələrinin nəticəsi kimi geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. Bununla yanaşı, müstəqillik hərəkətlərini yeni müstəqil dövlətlərin daxilində digər alt qrupların azad edilməsi prosesi izləmişdir. Nəticədə, zamanla gender məsələləri ədəbi tədqiqatlarda mühüm terminlərdən birinə çevrilmişdir. Lakin postkolonializm, diaspora və gender anlayışlarını birləşdirən ortaq nəzəri əsas yaratmağa çalışan tədqiqat işlərinin sayı kifayət qədər azdır. Bu baxımdan, dissertasiya kolonial və diaspor məkanların unikal müqayisəsini apararaq iki romançının bədii təxəyyül dünyaları arasında ortaq məqamları üzə çıxarır.

Tsitsi Danqarembqanın və Leyla Abulelanın ədəbi əsərləri əsasında Şərqlə Qərbdəki mədəni təmas və ya daha dəqiq desək, mədəni toqquşma yeni geosiyasi baxış bucağından nəzərdən keçirilir. Əsasən ictimai sferaya yönəlmiş, mühüm tarixi hadisələr və müharibələr üzərində qurulmuş kişi müəlliflərin tez-tez öyrənilən

romanlarından fərqli olaraq, T.Danqarembqanın yarı-avtobioqrafik əsərləri və L.Abulelanın romanları diqqətdən kənar qalmış mədəni və sosial incəlikləri əks etdirir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onun multidisiplinar nəzəri çərçivələri əhatə etməsindədir. XX əsrin sonlarından XXI əsrin əvvəllərinə qədər yayılmış bu yanaşma postkolonial qadınların dilemmasını araşdırarkən köhnəlmiş və məhdud tədqiqat perspektivlərindən uzaqlaşaraq daha geniş və integrativ metodoloji yanaşma təqdim edir. Postkolonializm, diaspor araşdırmaları, feminizm və qadınlığı birləşdirən ədəbi-nəzəri yanaşma ikinci və üçüncü dünya ölkələrindən olan qadınların həyatına təsir edən iyerarxik və sistematik hakimiyyət mexanizmlərinin mürəkkəbliyini əks etdirir. Eyni zamanda, bu yanaşma onların çoxqatlı mübarizəsinin mahiyyətini anlamaq və uzunmüddətli, həqiqi həll yollarının reallaşmasına mane olan faktorları müəyyənləşdirmək üçün əsas yaradır.

Bundan əlavə, dissertasiyada yer alan tarixi və analitik bölmələr müəllimlər və tələbələr üçün qısa və hazır tədris materialı rolunu oynayır. Bu tədqiqat universitet tələbələri üçün Afrika konteksti, qadınlıq və feminizm sahələrinə dair ikinci dərəcəli mənbə funksiyasını yerinə yetirərək onların ingilis və digər xarici ölkələrin ədəbiyyatı ilə tanış olmalarına kömək edir. Həmçinin tələbələr hər iki Afrika yazıçısının avtobioqrafiyaları və dörd romanın xülasəsi ilə tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Xüsusilə, dissertasiya müxtəlif ədəbi elm sahələrini birləşdirən vahid və əhatəli tədqiqat nümunəsi kimi çıxış edərək postkolonializm və diaspor araşdırmaları ilə məşğul olan magistr və doktorantlar üçün mövcud boşluqları aradan qaldırır və gələcək araşdırmalara yol açır. Nəzəri baza kimi bu tədqiqat daha çox üçüncü dünya feminizmi və qadın problemi kimi aktual mövzularda azərbaycanlı fəallar ilə dünyanın qalan hissəsi arasında həmrəyliyi asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya mövzusu Azərbaycan Respublikasının 19 iyun 2023-cü il tarixli Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının 11 sayılı iclasında təsdiqlənmişdir. Tədqiqat işinin müddəalarına və nəticələrinə dair müxtəlif elmi

məcmuələrdə məqalələr çap olunmuş, konfranslarda məruzələrlə çıxışlar edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdində Dünya ədəbiyyatı və nəzəriyyəsi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, hər biri paraqraflardan ibarət olan üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 9 səhifə, 16850 işarə, I fəsil – 42 səhifə, 82346 işarə, II fəsil – 41 səhifə, 78222 işarə, III fəsil – 41 səhifə, 78524 işarə, nəticə – 3 səhifə, 5468 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 261410 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, eləcə də dissertasiyanın ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın “**Postkolonial diskurs: nəzəri əsaslar**” adlanan ilk fəslə üç paraqrafdan ibarətdir. İlk paraqraf “*Postkolonial diskursun mənsəyi*” adlanır.

İlk növbədə, diqqət postkolonializmə qədərki hərəkətin, imperializm və kolonial diskursun səbəblərini və nəticələrini anlamağa yönəlir. Birinci fəsil imperializmin izlərini və onun inkişaf mərhələlərini izləyir. Asiya ölkələrinin təqdim etdiyi “okean səyahətlərinə yararlı karavel” tipli gəmilər sayəsində¹⁴ avropalılar uzaqda yerləşən, lakin vətəndən təcrid olunmayan koloniyalar yaratmağın yolunu tapdılar. Dəniz naviqasiyası həm yeni ərazilərə çıxışa, həm də əvvəlkilərlə əlaqəni qorumağa şərait yaratdı.

¹⁴ Young, R. Postcolonialism: a historical introduction / R.Young. – Massachusetts-Oxford-Victoria: Blackwell, 2001. – p.16.

Sənaye inqilablarının yüksəlişi ilə eyni dövrdə kütləvi istehsal olunan məhsulların reklamı və satışının təmin edilməsi məqsədilə yeni ərazilərin tapılması və onların üzərində nəzarətin qurulması, eyni zamanda yerli şəraitdə az və bahalı olan təbii resursların münasib qiymətlərlə əldə olunması, habelə ucuz işçi qüvvəsinin təmin edilməsi getdikcə daha zəruri hal alırdı. Müstəmləkəçilik metropoliyaya kölə idxalı, yaxud Avropadan kənar da plantasiyalar yaratmaqla itaətkar və qənaətcil işçi qüvvəsi təqdim edirdi. İmperial yollar nə qədər çox gəlir və üstünlük gətirirdisə, onların dünyada yayılması və genişlənməsi də bir o qədər sürətlənirdi.

XIX əsrin sonuna doğru Berlin konfransında açıq şəkildə “Afrikanın kolonial bölünməsi” müzakirə olundu. Afrika, xüsusilə Belçika, Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya, Portuqaliya və İspaniya¹⁵ kimi Avropa müstəmləkəçiləri tərəfindən “dilimlərə” bölündü. Afrika, Asiya, Avstraliya və Şimali/Cənubi Amerika qitələrinə yerləşən çoxsaylı avropalı köçkünlər isə yeni ərazilərdə məskunlaşan zaman ilkin mərhələdə xoş niyyətlərini nümayiş etdirirdilər. Müasir dövrün immiqrantlarına bənzər şəkildə onlar özlərini geniş əmək imkanlarını və sülh şəraitində birgəyaşamaq niyyətlərini irəli sürürdülər.

Qısa müddətdə müstəmləkə köçkünləri imperiyanın əsas dayağına çevrilərək repressiv qaydaları gücləndirdilər. Bir gecənin içində yerli xalqlar öz torpaqlarında itaət etməli və uyğunlaşmalı olan ikinci dərəcəli vətəndaşlara çevrildilər. Müstəmləkəçilər tərəfindən tətbiq olunan sistemli zülm əlaqələndirilmiş və xırdalıqlarına qədər idarə olunan siyasi taktika idi. Yerli əhali avropalı müstəmləkəçilərlə ya müqavimət göstərən döyüşçü kimi, ya da aciz kölə kimi yanaşı yaşaya bilərdi, hər iki halda isə onlar dağıdıcı və ölümcül mexanizmlərin hədəfinə çevrilirdilər. Müstəmləkəçilərin gətirdiyi və təsis etdiyi institutlar yerli dilin, mədəniyyətin və ideologiyanın köhnəlməsinə səbəb olurdu. Yerli icma ekspansionist yad üzvlərin fəaliyyəti nəticəsində qaçılmaz fəlakətə doğru sürükləndiyini görürdü.

¹⁵ Young, R. Postcolonialism: a historical introduction / R.Young. – Massachusetts-Oxford-Victoria: Blackwell, 2001. – p.31.

XVIII və XIX əsrlərdə isə siyasi, mədəni və ədəbi sahələrdə kolonial diskurs üstünlük təşkil edirdi. Bu mürəkkəb anlayışı fransız filosofu, ədəbiyyatşünas və tarixçi Mişel Fuko şərh edərək sistemləşdirmişdir. Diqqətəlayiq məqam odur ki, o, “diskurs” anlayışına yanaşarkən məhdudlaşdırıcı strukturalist mövqedən uzaqlaşmış, onu “güc/bilik” kontekstində təqdim etmişdir. M.Fuko qeyd edirdi ki, dünyanı manipulyasiya edən güc dinamikası daxilində diskursun siyasi, iqtisadi və sosial mövqeyi diskursun təsirini və nüfuzunu müəyyən edir. Beləliklə, diskurs və bilik həqiqət olmasalar da, həqiqətin səlahiyyətini öz üzərlərinə götürə bilirlər¹⁶.

“Diskurs” anlayışına “kolonial” əlavəsi edildikdə bu, kolonializmi əlaqi və sivilizasiya gətirən bir missiya kimi müdafiə edən, yerli qəbilələri gerilik və zəiflikdən xilas edən kimi göstərən bəyanatlar və əsas düşüncə istiqaməti anlamına gəlir. Bu diskurs ağ irqin genetik üstünlüyü barədə yarı-elmi fərziyyələri yanlış şəkildə yaymış və rəngli irqlərin tənəzzülünü irəli sürən qərəzli nəticələri gücləndirmişdi. Həmçinin, irqlərarası nikah və qarışıq nəsillər barədə qorxu yayaraq bunu üstün olan ağ dərnilərin irsi xüsusiyyətlərini korlayan və zəiflədən bir proses kimi hədəfə almış, nəticədə isə ağ irqin məhvinə və qüsurlu nəsillərin yaranmasına gətirib çıxaran hal kimi təqdim etmişdi¹⁷. Adından da görüldüyü kimi, bu bölmə postkolonial tədqiqatların və postkolonial diskursun tarixi inkişafını izləyir və bu mədəni cərəyanın meydana gəlməsinə səbəb olan siyasi, sosial və iqtisadi konteksti araşdırır.

Postkolonializm keçid və aralıq dövrdə formalaşaraq qeyri-müəyyən və paradoksal anlayış kimi inkişaf etmişdir¹⁸. “Nə zaman?”

¹⁶ Hall, S. Representation: Cultural Representation and Signifying Practices / S.Hall. – London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications; The Open University, – 1997. – p.44, 49.

¹⁷ Procter, J. The Routledge Companion to Postcolonial Studies (Culturalist Formulations) / J.Procter. ed. J.McLeod. – London-New York: Routledge, – 2007. – p.176.

¹⁸ Rukundwa, L.S. The Formation of Postcolonial Theory / L.S.Rukundwa, A.G. van Aarde. // South Africa: African Online Scientific Information Systems (Pty) Ltd. HTS Theologiese Studies/Theological Studies, Open Journals Publishing AOSIS (Pty) Ltd – 2007. Vol.63. №3, – p.1172. <https://doi.org/10.4102/hts.v63i3.237>.

və “harada?” suallarına cavab tapmaq həqiqətən çətin məsələyə çevrilmişdir. Tarixi baxımdan “post” prefiksi kolonializmin sona çatmasını¹⁹ ifadə etsə də, kolonializm tamamilə aradan qalxmamış, imperializm və neokolonializm kimi yeni formalarda davam etmişdir²⁰. Coğrafi aspektdən yanaşdıqda isə insanların çoxu işğal, müdaxilə və məcburi köçkünlük hallarının qurbanı olmuşdur. Hətta müstəmləkəçilərin öz vətənləri belə postkolonial icmalara, məsələn, ABŞ-da afrikalı qaradəriliyə və immiqrantlara sığınacaq olmuşdur²¹. Beləliklə, “nə zaman?” və “harada?” suallarına birmənalı cavab vermək heç də asan olmamışdır. Bundan əlavə, postkolonializm imperializm və kolonializmi hədəf alsada, Avropa universitetlərində məhz Avropa tənqidçiləri tərəfindən formalaşdırılmışdır²².

Bütün bu qarışıqlığa baxmayaraq, postkolonializmin keçmiş müstəmləkə cəmiyyətləri və diaspor icmaları üçün nəzəri çərçivə təqdim edən birləşdirici zəminə çevrildiyi danılmazdır. Postkolonial diskurs sadələşdirilmiş formada hegemon kolonial və avrosentrik diskurslara qarşı iddia kimi inkişaf etmişdir. Nəzəri baxımdan isə bu diskurs Mişel Fuko, Edvard Səid və Homi Bhabha kimi tənqidçilərin tədqiqatlarının vəhdətindən formalaşmışdır. Diskurs bilikləri ehtiva edən, onu formalaşdıran, ötürən ifadələr və nitq sisteminə istinad etdiyi²³ halda, postkolonial diskurs kolonial və avrosentrik ideologiyaların təzyiçedici dinamikalarını ifşa etmək və aradan qaldırmaq məqsədilə fəaliyyət göstərən diskurs növüdür.

XX əsrin sonuna doğru postkolonial diskursun müddəaları Afrika ədəbiyyatı narrativlərinə daxil edilmiş və sadələşdirilmişdir.

¹⁹ Moore-Gilbert, B.J. *Postcolonial Criticism* / B.J.Moore-gilbert, G.Stanton, W.Maley. – London-New York: Routledge, – 2013. – p.2.

²⁰ Rukundwa, L.S. *The Formation of Postcolonial Theory* / L.S.Rukundwa, A.G. van Aarde. // *South Africa: African Online Scientific Information Systems (Pty) Ltd. HTS Theologiese Studies/Theological Studies, Open Journals Publishing AOSIS (Pty) Ltd – 2007. Vol.63. №3, – p.1171-1194.* <https://doi.org/10.4102/hts.v63i3.237>

²¹ Loomba, A. *Colonialism/Postcolonialism* / A.Loomba. – London-New York: Routledge, – 1998. – p.8.

²² Young, R. *postcolonialism: an historical introduction* / R.Young. – Massachusetts-Oxford-Victoria: Blackwell, – 2001. – p.60-61.

²³ Ashcroft, B. *Postcolonial Studies: The Key Concepts* / B.Ashcroft, G.Griffiths, H.Tiffin. – London-New York: Routledge, – 2013. – p.50-51.

Həqiqətən də, müstəmləkələşdirilmiş Afrika müəllifləri ədəbiyyatı mübarizə meydanı kimi görmüşlər. Afrikalı romançılar Avropa ədəbi çərçivə və kanonlarından uzaqlaşaraq yerli mədəniyyətlərinin xüsusiyyətlərini əks etdirən ədəbi modellər yaratmaq istiqamətində fəaliyyət göstərmişlər. Bunun nəticəsində, yerdəyişmə, mədəniyyətin yadlaşması və dilin itirilməsi kimi məsələlər dominant mövzulara çevrilmişdir. Belə mövzular ədəbiyyatın əsas axarını müstəmləkələşdirilmiş cəmiyyətlərin subyektivliyi və identikliyi, eləcə də onları izləyən psixoloji və mədəni mübarizələrə yönəlmişdir. Həqiqətən də, bundan sonra kimlik və subyektivlik məsələləri postkolonial tədqiqatların mərkəzi mövzusunə çevrilmişdir.

Postkolonializm və Afrika ədəbiyyatı ilə bağlı nəzəri bazanın təsvirindən sonra ***“Postkolonial və diaspor tədqiqatlarında mədəni kimlik axtarışı: Mənəvi-etik problemlər”*** adlı ikinci paraqraf mədəni kimliyin formalaşması mövzusu tədqiq olunur.

Homi Bhabhanın kolonial və diaspora icmaları ilə bağlı araşdırmaları göstərmişdir ki, mədəniyyətlər heç vaxt tamamilə ayrı və ya saf olmamışdır. Onlar müxtəlif səviyyələrdə heterogen və hibriddir. Bu cür mülahizələr postkolonial subyektlərin mədəni kimliyinin dəyişkən fenomen kimi ön plana çıxdığını göstərir²⁴. Hibridlik millətçilərin müstəmləkədən əvvəlki kimlik çərçivələrini geri qaytarmaq cəhdlərini nəticəsiz qoymuşdur. Kolonial subyektlər təqlid və ambivalentlik mexanizmləri vasitəsilə yenidən formalaşdırıldığından əvvəlki müstəmləkə öncəsi vəziyyətə uyğun gəlməyəcək dərəcədə hibridləşmişlər. Hakim və tabe olan arasındakı münasibət ikincinin birincinin mədəni təsirinə məruz qalmasına səbəb olur. Hibridlik kontekstində isə aydın olur ki, müstəmləkəçi tabe etdiyi subyektə nə qədər təsir edirsə, özü də bir o qədər ondan təsirlənir²⁵.

Hibridlik müstəmləkələşdirilmiş xalqların və immiqrantların təcrübələrindəki oxşarlıqları vurğuladığı kimi, ikili şüur, özünü-inkar

²⁴ Loomba, A. Colonialism/Postcolonialism / A.Loomba. – London-New York: Routledge, – 1998. – p.89.

²⁵ Ashcroft, B. Postcolonial Studies: The Key Concepts / B.Ashcroft, G.Griffiths, H.Tiffin. – London-New York: Routledge, – 2013. – p.13.

və özünə-yadlaşma kimi ortaq psixoloji mübarizələr üzərində də diqqəti cəmləşdirmişdir. Ağdərili olmayan insanlar və immiqrantlar daim ağdərili insanların onlar haqqında nə düşündüyünə dair ikili fərqiçdəliklə yaşayırlar. Onlar avropalıların onlara aid etdikləri alçaq, barbar, mədəniyyətsiz olmaq kimi stereotipləri bilə-bilə yaşayır və bu fikirləri təkzib etməkdən yorulurlar. Onlar yaşamaq və fərqi xüsusiyyətlərini kəşf etmək əvəzinə, xarici təsdiq impulslarının arxasınca getdikcə mərkəzlərini itirir, nəticədə özlərinə yadlaşır və özlərini inkar edirlər.

Kolonial və diaspor subyektləri ilə yanaşı, **“Feminizmin nəzəri tədqiqatları postkolonial diskursun tərkib hissəsi kimi”** adlı üçüncü paragrafda gender postkolonial mübarizələrin müzakirəsində mühüm amil kimi nəzərdən keçirilir. Həqiqətən də, azadlıq dalğaları qadınların da emansipasiya prosesinə təkan vermişdir. Nəticədə, postkolonial və Qara feminizm, habelə Afrika qadın hərəkatı əvvəlki vahid avrosentrik çərçivəyə alternativ kimi geniş maraq doğurmuşdur.

Tarixi və postkolonial təcrübələri qadın perspektivindən əks etdirən narrativlər XX əsrin sonlarında ədəbi mühitə nüfuz etmişdir. Bu cür narrativlər göstərdi ki, müstəqillik əldə edildikdən sonra qadınlar repressiv milli ideologiyaların əsas hədəflərinə çevrilmişdir. Yerli mədəniyyətlərin qorunması bəhanəsinə istinad etməklə qadınların ictimai sahədən uzaqlaşdırılması və özəl sferaya çəkilməsi təşviq edilmişdir²⁶. Eyni zamanda, postkolonial qadınların real ehtiyacları ağ feminizm nümayəndələri tərəfindən pərdələnmişdir. Onlar üçüncü dünya ölkələrindəki qadınların problemlərinə maraq göstərdiklərini iddia etsələr də, öz ideoloji yanaşmalarının avrosentrik mahiyyətini dəf edə bilməmişlər²⁷.

Lakin qadın mühacirlərin yazıçılıq fəaliyyətinin geniş yayılması postkolonial akademiya üçün ümumilikdə həm millətçi,

²⁶ Kandiyoti, D. Colonial Discourse and Post-Colonial Theory (Identity and its Discontents: Women and the Nation) / D.Kandiyoti. ed. P.Williams, L.Chrisman. – London and New York: Routledge, – 1994. – p.376-391.

²⁷ Young, R. Postcolonialism: A very short introduction / R.Young. – Oxford: Oxford University Press, – 2003. – p.107. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192801821.001.0001>

həm də avrosentrik feminist gündəmlərin idarəedici dinamikasını ortaya çıxarmağa kömək etmişdir. Onların vətənlərindən qaçdıqdan sonra qazandıqları azadlıq, millətçi patriarxal sistemlər tərəfindən tətbiq edilən manipulyasiyanı daha aydın dərk etmələrinə imkan yaratmışdır. Eyni zamanda, qərblilərlə yanaşı yaşamaq mühacir qadınların hərəkətlərinin və mediasının reklam etdiyi bərabərlik və insanlığa baxmayaraq, Avropa ideologiyalarına nüfuz edən mərkəzçilik və eqotizmi dərk etmələrinə kömək etmişdir. Bu baxımdan, diaspor araşdırmaları postkolonial subyektlərə, xüsusilə qadınlara yeni siyasi perspektivlər və nəzəri baxışlar bəxş edən tamamlayıcı və dərin sahədir.

Postkolonial qadınların mövqeyini şərh etmək baxımından bu tamamlayıcı münasibət Tsitsi Danqarembqanın əsərlərinin və Leyla Abulelanın romanlarının təhlili vasitəsilə nəzərə çarpır. Zimbabveli yazıçı yarı-avtobioqrafik əsərlərində müstəmləkəçi ilə müstəmləkələşdirilmiş xalq arasındakı qarşılaşmanı vətən torpağında təsvir edirsə, sudanlı romançı sürgünü təmas zonası və “aralıq” məkan kimi təqdim edir. Bu fərqlərə baxmayaraq, hər iki müəllif qadın identikliyinə qurulması məsələlərinə toxunur və bu prosesin Qərb mədəniyyətinin müdaxiləsi nəticəsində necə pozulduğunu və çətinləşdirildiyini vurğulayır. Hər iki yazıçının əsərlərində yerdəyişmə, hibridlik və yadlaşma əsas motivlər kimi təkrarlanır.

“Tsitsi Danqarembqanın nəsrində qadın qəhrəmanının özünüidentifikasiya problemi və hibridlik paradigması” adlı ikinci fəsil üç paraqrafdan ibarətdir. Bu fəsil açıq şəkildə T.Danqarembqanın əsərlərində şəxsiyyət quruculuğu, patriarxal və müstəmləkə zülmü və mədəni mübarizə məsələlərini araşdırır. Bu fəslin **“Gərgin vəziyyətlər” əsərində qadın identikliyi və Afrika qadın hərəkəti** adlı birinci paraqrafında T.Danqarembqanın ilk yarı-avtobioqrafik əsərində qadın identikliyinə təsviri və feminist müqavimət hərəkətləri təhlil edilir.

“Gərgin vəziyyətlər” əsərində T.Danqarembqa qismən Birləşmiş Krallıqda, qismən isə keçmiş müstəmləkə olan Rodeziyada keçən uşaqlıq təcrübəsini qaradərili qadın kimi əks etdirir. Əsərin qəhrəmanı Tambudzay vasitəsilə onu əhatə edən təzyiq və repressiyanı üzə çıxarır. O, qaradərili qadınların şəxsiyyətini təhrif

edən müxtəlif patriarxal mexanizmləri araşdırır. İlk növbədə, qadınların həyatına hakim kəsilən və patriarxal cəmiyyətin əlində onları müəyyən sosial və siyasi məkanlardan kənarlaşdırmaq və iştiraklarını məhdudlaşdırmaq üçün intizam aləti kimi istifadə olunan ənənəvi gender rollarına diqqət yetirir. Danqarembqa gənc qaradərili qadınların öz qadınlıqlarına nifrət edərək böyüdüklərini izah edir, çünki qadın olmaq yalnız ağır öhdəliklər və məhdudiyyətlər gətirir. Qaradərili qadın cinsi kimliyindən imtina etdikcə özündən uzaqlaşır və yadlaşır²⁸.

Bu cür vəziyyətdən çıxış yolu axtaran, adətən Avropa missioner məktəblərində təhsil almış qaradərili qadınlar Qərb feminizmini kor-koranə mənimsəmək tələsinə düşmüşlər. Bu dinamikaya görə qaradərili qadınların müqavimət hərəkətləri xarici təsirlər tərəfindən təhrik edilir. Onlar fərqi nə varmadan imperiyanın sərt məqsədlərinə xidmət edirlər. T.Danqarembqa lokallıq və situativliyə diqqət yetirərək daxili kimliyi prioritetləşdirməyə olan zərurəti önə çıxarır²⁹. Qaradərili qadın fəallar öz mübarizələrini yaşadıkları mühitin tələblərinə uyğunlaşdırmağa təşviq edilirlər. T.Danqarembqanın Afrika qadın hərəkətini qara feminizmdən üstün tutması mətn boyunca aydın şəkildə görünür. Bu baxımdan, o, kollektiv dəyərləri yüksək qiymətləndirir və fərdiliyə yer ayırır. O, qaradərili kişiləri düşmən kimi damğalayan mənasız müzakirələrə aldanmır. Əksinə, Avropa imperialist və kapitalist sistemlərindən, eləcə də Afrika patriarxal millətçi diktatura rejimlərindən azad olmaq üçün Afrika kişiləri ilə birlikdə mübarizə aparmağa çalışır.

“Yoxluq kitabı” əsərində qadın qəhrəmanların etno-mədəni kimliyinin formalaşması prinsipi” adlı növbəti paraqraf adından da görüldüyü kimi Tsitsi Danqarembqanın silsilə avtobioqrafiyası olan “Yoxluq kitabı” əsərində etno-mədəni kimliyin formalaşdığı əsas prinsipləri öncədən müəyyənləşdirməyə çalışır. Müəllif irqçilik, mədəni yadlaşma və azadlıq müharibəsi məsələlərini araşdırmaq məqsədilə iki əsas hadisəyə istinad edir: Birincisi, baş qəhrəmanın

²⁸ Dangarembga, T. Black and Female: Essays / T.Dangarembga. – Minnesota: Graywolf Press, – 2022. – p.33-35.

²⁹ Dangarembga, T. Black and Female: Essays / T.Dangarembga. – Minnesota: Graywolf Press, – 2022. – p.82.

ağdərillilərin çoxluq təşkil etdiyi orta məktəbə keçidi, ikincisi isə rodeziyalıların Avropa müstəmləkəçi köçkünlərə qarşı müstəqillik müharibəsinə başlamasıdır. Əsər göstərir ki, afrikalı zorla tətbiq edilən ayrı-seçkilik qanunları nəticəsində psixoloji təzyiqlə üzləşir, çünki bu qanunlar ağ irqin üstün, qara irqin isə aşağı səviyyəli olduğunu əks etdirirdi.

Hər yarı-avtobioqrafik əsər bir zamanlar yaşanmış reallığın təkrar nəql edilməsi və yenidən təsəvvür olunmasıdır. Tambudzayın qarşılaşdığı ayrı-seçkilik hallarının təsviri T.Danqarembqanın Birləşmiş Krallıqdakı erkən uşaqlıq dövrünü xatırladır. “Qara və qadın” adlı esselər toplusunda yazıçı britaniyalı sinif yoldaşlarının irqçiliyi səbəbindən özünə zərər vermək cəhdlərindən bəhs edir. O, qeyd edir ki, təxminən beş-altı yaşlarında olarkən bir dəfə şüşə qırıntıları ilə dərisini kəsməyə cəhd etmişdi. Çünki günahsız uşaq təfəkkürü ilə o elə düşünürdü ki, onun sahib olduğu dəri rəngi ətrafındakı hər kəsin görə bilmədiyi bir şeydir. T.Danqarembqa izah edir ki, o zamankı uşaq qəlbi ilə bu görünməzlik örtüyündən xilas olmağa və yaranmış boşluğu doldurmağa, onu müəyyənləşdirəcək kimlik nişanələri axtarmağa çalışmışdır.

Britaniyalıların çöldə ona “zənci”³⁰ deyərək işarə etdiklərini eşidəndə onun məlumatsız məktəbəqədər yaş şüuru bunu həm tərif, həm də onu digərlərindən fərqləndirən özəllik kimi qəbul etmişdi. T.Danqarembqanın uşaqlıq təcrübəsi göstərir ki, kolonial kontekstdə qaradərili uşaq öz kimliyini yalnız ya mövcudluğun inkarı, ya da təhrif olunmuş özünüdərk modelləri ilə əlaqələndirə bilirdi. Tambudzay kimi T.Danqarembqa da ona yönəlmiş xarici nifrəti daxilən mənimsəmiş və qaradərili qadın olaraq özünü ittiham etmiş, bədbəxtliyinin və ətraf mühitdən təcrid olunmasının əsas günahkarı kimi özünü görmüşdür. Müəllif izah edir ki, imperiya elə institutlar yaratmışdı ki, həmin institutlar ağdərili sinif yoldaşlarını özünütərif prinsipləri ilə, qaradərili uşağı isə özünə nifrət və özünü kiçik görmə prinsipləri ilə formalaşdırırdı.

T.Danqarembqa bütün onu dəstəkləyən təhsil sisteminə etiraz edir. Onun qəhrəmanı Tambudzayı qəbul edən Britaniya missioner

³⁰ Dangarembga, T. *Black and Female: Essays* / T.Dangarembga. – Minnesota: Graywolf Press, – 2022. – p. 27.

məktəbləri və Britaniya İmperiyası tərəfindən valideynlərinə təqdim olunan təqaüdlər, əslində, xeyirxahlıq deyildi, həqiqətdə, müstəmləkəçi yalnız *“imperiya faydalı yeni nəsil yetişdirirdi”*³¹. Avropa institutlarında keçən illər yerli uşaqları öz reallığından uzaqlaşdırır.

Missioner təhsil sistemi savadlı, lakin öz xalqının əzablarına biganə, şüurlu, lakin imperiyanın qaranlıq ideyalarından xəbərsiz afrikalı fərdlər yetişdirmişdi. “Yoxluq kitabı” əsərində T.Danqarembqa əlavə edir ki, Tambudzayın diplom almaq üçün keçdiyi çətin və yorucu yola baxmayaraq, həmin diplom onu ağdərili insanlara ümid vəd edən təhsilsiz dilənçilərdən çox da fərqli olmayan gəlir qazanmaqdan qorumamışdır³². Geri baxanda müəllif etiraf etməkdən çəkinmir ki, onun missioner məktəbindəki və Kembric Universitetindəki təhsili sadəcə “potensial şəxsiyyətin israfı və məhvi” olmuşdur. Məzun olduğdan sonra *“[öz] şəxsiyyətinin ölü doğulması səbəbindən... bunu kağıza köçürə bilmədiyini”*³³ də əlavə edir.

“Yoxluq kitabı” əsərində T.Danqarembqa sığınacaq kimi qəbul edilən məkanların qaradərililəri bitmək bilməyən daxili mübarizəyə və eyni anda həm itaət, həm də müqavimət göstərmək kimi paradoksal meyllərə sürüklədiyini dolayı yolla izah edir. Doğrudan da, irqi ayrı-seçkilik onları qeyri-insani mövqeyə salır, nəzarət və müşahidə kimi repressiv mexanizmləri gücləndirir. Qaradərililər daim ağdərililər tərəfindən izlənmək qorxusu ilə yaşayır və nəticədə öz-özünü intizama yönəldən subyektə çevrilir. Oxşar kontekstdə müstəmləkəçilərin sabitlik diskursuna israr etməsi müstəmləkələşdirilmiş subyektin özünü dərk etməsində yetərsizlik kompleksinin yaranmasına səbəb olur. Protaqonist dəyişdirilməsi mümkün olmayan alçaldıcı təsvirlərə məhkum olur və bunun

³¹ Dangarembga, T. *Black and Female: Essays* / T.Dangarembga. – Minnesota: Graywolf Press, – 2022. – p.20.

³² Dangarembga, T. *The Book of Not* / T.Dangarembga. – UK: Ayebia Clarke Publishing Ltd, – 2006. – p.198.
<https://archive.org/details/bookofnotnovel0000dang>.

³³ Dangarembga, T. *Black and Female: Essays* / T.Dangarembga. – Minnesota: Graywolf Press, – 2022. – p. 35.

nəticəsində özünü sübut etmək cəhdinin qarşısı alınır. Darvinizm,³⁴ xromatizm və primitivizm kimi qərəzli elmi fərziyyələr və məqsədli ideoloji yanaşmalar qaradərili qadınların hər hansı fərdi kimlik və ya özünüdərk formasını mümkünsüz edir.

T.Danqarembqa bu cür mədəni və sosial məqsədlərə yarı-avtobioqrafiyanın siyasi janr kimi qəbul edilməsi ilə nail olmuşdur. *“Gərgin vəziyyətlər” və “Yoxluq kitabı”nda postkolonial qadın qəhrəmanların təsvirində avtobioqrafik yanaşma* adlı üçüncü paraqraf T.Danqarembqanın Avropa ədəbi janrını postkolonial siyasi məqsədlərə xidmət edəcək şəkildə təkmilləşdirdiyini araşdırır. Ənənəvi olaraq böyük tarixi şəxsiyyətlərin, əsasən güclü ağ kişilərin nailiyyətlərindən və qəhrəmanlıqlarından bəhs etmək üçün istifadə olunan avtobioqrafiya artıq köməksiz gənc qaradərili qadının hekayəsini nəql etmək üçün uyğunlaşdırılmışdır. Bu janr patriarxal Avropa xüsusiyyətlərindən çıxarılaraq postkolonial Afrika xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmışdır.

Afrika yazıcıları öz fərdiliklərini bəyan etmək üçün adətən “mən” əvəzliyindən istifadə edərək avtobioqrafiyaya müraciət edirlər. Bu janr T.Danqarembqaya öz nüfuzunu geri qaytarmağa və oxuculara maneə və ya vasitə olmadan müraciət etməyə imkan verir. Həmçinin, Muzetin açıqladığı kimi, bu janr “mədəni sağ qalma” üçün bir vasitəyə çevrilmişdir³⁵. Şona mədəni irsini qorumaq cəhdləri nəticəsində T.Danqarembqa Avropanın hegemon ideologiyaları nəticəsində yox olmaq üzrə olan mədəni ənənələr və qaydalarla yarı-avtobioqrafiyalarını zənginləşdirir.

T.Danqarembqanın yarı-avtobioqrafik ədəbi üslubunun bənzərsizliyi fərdi və kollektiv, psixoloji və mədəni parametrlərin qarşılıqlı təsirində gizlidir. Onun “mən” əvəzliyindən istifadəsi, əslində, “biz”i işarə edir. Eyni zamanda, psixoloji və mədəni mübarizələr bütün cəmiyyətlərin psixoloji narahatlığını əks etdirmək məqsədilə təqdim edilir. Müəllifin avtobioqrafiyaları daha çox

³⁴ Ashcroft, B. Postcolonial Studies: The Key Concepts / B.Ashcroft, G.Griffiths, H.Tiffin. – London-New York: Routledge, – 2013. – p.21.

³⁵ Mouzet, A. Autobiography as a Writing Strategy in Postcolonial Literature (The Postcolonial Autobiography: Force Majeure?) / A.Mouzet. ed. B.Lebdai. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, – 2015. – p.161-178.

postkolonial travmanın yazıya köçürülməsidir. Əslində, o bu hadisələri içində boğmuş Afrika qadınlarını keçmiş dönrək və travmatik yükün təsirini yüngülləşdirmək məqsədilə avtobioqrafiyaya müraciət etməyə təşviq edir. T.Danqarembqa stressli keçmişi ilə üzləşmək və onu azad etmək məqsədilə Tambuzday obrazını qalxan kimi istifadə edir.

“Leyla Abulelanın nəsrində mədəniyyətlərin toqquşması” adlı üçüncü fəsil üç paraqraftan ibarətdir. Bu fəsil T.Danqarembqanın yarı-avtobioqrafik əsərlərindən Sudan əsilli yazıçının romanlarına keçid edir, başqa sözlə, müstəmləkə təmas zonalarından diaspor məkanlarına doğru irəliləyərək dislokasiya və yadlaşma məsələlərini araşdırır. **“Leyla Abulelanın “Tərcüməçi” əsərində yerdəyişmə, sürgün və ev”** adlanan birinci paraqrafta yazıçının ilk romanı olan “Tərcüməçi”də ev və sürgün anlayışlarının qarşıdurmasından bəhs edilir. L.Abulela həyat yoldaşının ölümündən sonra Böyük Britaniyada tək yaşayan sudanlı müsəlman qadının hekayəsini nəql edir və onun yenidən evə aidlik hissini tapmaq uğrundakı axtarışlarını izləyir.

“Tərcüməçi” əsərində ev anlayışı Blant və Doulinqin **“transmilli evlər”** konsepsiyası üzərində qurulur. Bu konsepsiya bir tərəfdən “hərəkətli” və sabit evlərin kəsişmə nöqtəsi və onun sakinlərin şəxsiyyətinə təsiredici gücü kimi izah edilir, digər tərəfdən isə fərdlərin “ev yaratmaq” uğrundakı cəhdləri ilə formalaşır³⁶. Nəticə etibarilə, etnik mənsubiyyət, coğrafi və mədəni mənşə artıq ev anlayışının təməl prinsipləri kimi çıxış etmir. Transmilli evlər coğrafi sabitliyin ənənəvi sərhədlərini aşaraq ev/sürgün və şəxsiyyətin formalaşması ikiliyinə yeni baxış gətirən təcrübələr yaradır.

Baş qəhrəman Sammar Şotlandiya ilə Sudan arasında gəlib-gedərkən tədricən evli və dul qadın kimi fərqli sosial status qazandıqca L.Abulela sürgündə və vətəndə yaşayan qadın müsəlman immiqrantların üzləşdiyi gender problemlərinə diqqət yetirir. Vətən immiqrant qəhrəman üçün xəyali və arzulanılan yer olsa da, Sammar dul olduqdan sonra ona doğmalığ hissi verə bilmir. Görünür ki,

³⁶ Blunt, A. Home / A.Blunt, R.Dowling. London-New York: Routledge, – 2006. – p.196-199.

Sudan yalnız ənənəvi və patriarxal şəkildə qəbul olunmuş gender rollarını yerinə yetirən evli qadın üçün ev ola bilər.

Eyni zamanda Britaniya sürgünü, geniş yayılmış irqçilik, inkişaf edən faşizm və tətbiq edilən islamofobiya səbəbindən onu öz sosial strukturlarına tam şəkildə daxil edə bilmir. Baş qəhrəman Avtar Brahın “ev həsrəti” və “evə qayıtmaq arzusu”³⁷ anlayışlarını bir-birindən ayırmaq zərurəti ilə üzləşir. Bu prosesdə “məkan” ev hissini təyin etmək və qurmaqda öz üstünlüyünü itirir. L.Abulela məkanı sərt və passiv komponent kimi deyil, subyektiv “insan aid yer”³⁸ kimi təqdim edir. Məkan, ev/sürgün hər zaman eyni məna daşımaya bilər. Məkan onun sakinlərinə təqdim etdiyi təcrübələr, xatirələr və sosial siyasət vasitəsilə müəyyənləşir və reallaşır³⁹.

“Ekzotik və şeytani digər: “Minarə” əsərində afrikalılıq, qaradərlik, ərəblik və müsəlmanlıq” adlı ikinci paragraf L.Abulelanın diaspor məkanlarında yadlaşma məsələlərini kodlaşdırmasını araşdırır və bu fenomenə səbəb olan tarixi, mədəni və sosial amillərə işıq tutur. Başqa romanda L.Abulela “Tərcüməçi”dən fərqli olaraq, siyasi yüklü yerdəyişmə formasını təsvir edir⁴⁰. O, göstərir ki, keçmişdə İslamın təhlükəli rəqib kimi təqdim edilməsi Qərb mediası və sosial media vasitəsilə yenidən gündəmə gətirilir və müasir siyasi strategiyalara xidmət edir. Bu kontekstdə qəhrəman həmin təmsil diskurslarının təsiri altında qalaraq insanlığını itirir. Mövcud reallıq fonunda əsərin baş

³⁷ Buitelaar, M. Muslim diaspora in the West: negotiating gender, home and belonging (Making Homes in Turbulent Times: Moroccan-Dutch Muslims Contesting Dominant Discourses of Belonging) / M.Buitelaar, F.Stock. ed. H.Moghissi & H.Ghorashi. – Farnham-Burlington: Ashgate, – 2010. – p. 164.

³⁸ Codebò, M. Novels of Displacement: Fiction in the Age of Global Capital / M.Codebò. – Ohio: The Ohio State University Press, – 2020. – p. 91.

³⁹ Giri, A.K. Writing in Times of Displacement the Existential and Other Discourses (Interrogating, Confronting and Reconstituting Displacement and a New Politics, Poetics and Spirituality of Dwelling: The Ethics, Aesthetics and Responsibility of Home and the World) / A.K.Giri. ed. M.T.Mbuh, M.Chakravorty, J.Clammer. – London-New York: Routledge, Oxon, – 2023, – p. 197.

⁴⁰ Behera, A. Writing in Times of Displacement the Existential and Other Discourses (Discourses of Displacement: “Development,” Resource Conflict and Political Opportunism in Odisha) / A.Behera. ed. M.T.Mbuh, M.Chakravorty, J.Clammer. – London-New York: Routledge, Oxon, – 2023. – p. 259.

qəhrəmanı həmin təqdimat diskurslarının qurbanına çevrilir və onun insani varlığı kölgədə qalır. “Minarə” əsəri immiqrant kimliyinin rəng, etnik mənşə, dil və dini təcrübə kimi xüsusiyyətlərinin cəmiyyətdə kənarlaşdırma və sosial rədd edilmə mexanizmlərinə necə çevrildiyini nümayiş etdirir və onları periferiyaya sürükləyir.

İmmiqrant qadınlar təhrif olunmuş baxış bucaqları ilə dəyərləndirilir. Onlar ya görünməzliyə, ya da həddindən artıq nəzərəçarpanlığa məhkum edilir və rasist hücumlara, sosial aqressiyaya səssizcə dözməyə məcbur olurlar. Məsələn, onların hicabı nifrətə səbəb olduğu kimi, eyni zamanda onlara qarşı hər hansı empatiyanın formalaşmasına da mane olur. Təqdimat diskursu onların fərdiliyini yoxa çıxarır və onları alçaldıcı, mənfi təsvirlərə uyğun şəkildə formalaşdırır. “Minarə” əsəri avropalılar tərəfindən kənarlaşdırılan diaspor məkanını daxildən parçalanmış və iyerarxik qaydada təşkil olunmuş şəkildə təsviri məsələsinə də toxunur. Burada maliyyə imkanları və daha açıq dəri rəngi fetišləşdirilir və sosial sərhədlər kimi istifadə edilərək baş qəhrəmanı ikiqat və üçqat yadlaşdırır.

“Leyla Abulelanın əsərlərində sürgün şüurunun və fəallığın dialektikası” adlı üçüncü paragrafda bütün çətinliklərə və müsəlman qadın immiqrantların təslimiyyət hissinə baxmayaraq, onların öz fəaliyyətlərini formalaşdırmaq üçün atdıqları addımları araşdırır. Əslində, evə aidlik hissi birbaşa qəhrəmanların sosial fəaliyyətini bərpa etməkdə qazandıqları uğurla əlaqəlidir. Onlar həyatlarında tarazlığı yenidən bərpa edərək özlərinə yönəlir, indiki anın fərqiində olmağa başlayırlar, çünki artıq özlərini digərlərinin təhrifedici iddiaları ilə dəyərləndirmirlər. Cinsiyyətin mühüm amil olduğu bu kontekstdə sosial münasibətlər və ətraf icma ilə qarşılıqlı ünsiyyət qadın kimliyinin formalaşması və möhkəmləndirilməsi üçün konstruktiv əhəmiyyət daşıyan faktor kimi vurğulanır. Sürgündə tolerant insanlarla qurulan münasibətlər kiçik və təhlükəsiz icmanın yaranmasına şərait yaradır ki, bu da hər hansı dislokasiya və ya kənarlaşdırılma hissini aradan qaldırır.

Müsəlman qadınların Avropa ədəbiyyatında Qərb bazarının tələb və təklifinə uyğun olaraq “semiotik subyekt”⁴¹ kimi təsvir edildiyini nəzərə alan L.Abulela fərdilik məsələlərinə yaxşı və pis müsəlman ikili qarşıdurmasına qoşulmadan yanaşır. Yerli informator tələsinə düşməmək üçün onun qəhrəmanları nə öz məsumiyyətlərini nümayiş etdirməyə çalışır, nə də sırf bunun üçün üsyankar mövqe sərgiləyirlər. Ən əsası, islami təcrübələr doğrulanma və ya müdafiə ilə müşayiət olunmur. Abulela qadınlara karyera və ailə arasındakı məhdud ənənəvi seçimlərdən başqa, fərqli və alternativ özünüreallaşdırma yolları təqdim edir. O, dünyəviliklə idarə olunan zaman və məkanda dini mənəviyyatın izlərini tapmağa cəsarət göstərir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində aşağıdakı elmi müddəalar ümumiləşdirilir:

– Postkolonial ədəbiyyatda dislokasiya və hibridlik yalnız fiziki məkan dəyişiklikləri kimi başa düşülmür, həm də fərdin mənəvi, psixoloji və mədəni kimliyinin formalaşmasında aparıcı rol oynayır. Qadın qəhrəmanların yaşadığı dislokasiya onların özünü dərk etmə, sosial və mədəni mühitlə uyğunlaşma, fərdi güc və təsir nümayiş etdirmə imkanlarını formalaşdırır. Hibridlik konsepti isə fərdin həm yerli, həm də qloballaşan mədəniyyətlərin təsiri altında çoxqatlı kimlik inkişafını izah edir. Bu baxımdan, postkolonial dislokasiya və hibridlik anlayışları yalnız coğrafi məkan dəyişikliyi deyil, həm də qadın subyektivliyinin transformasiyasını anlamaq üçün vacib nəzəri vasitə kimi çıxış edir.

– Postkolonial tədqiqatlarda mədəni kimlik axtarışı qadın qəhrəmanların təcrübəsində mənəvi və etik dilemmalar vasitəsilə təzahür edir. Bu dilemmalar yalnız fərdin şəxsi seçimləri ilə bağlı olmayıb, həm də onların sosial və mədəni mühitlə qarşılıqlı təsirini əks etdirir. Qadın qəhrəmanların yaşadığı mənəvi və etik dilemmalar postkolonial mədəniyyətlərin təsirini və gender-mədəni normativlərin qadın subyektivliyinə təsirini anlamaq üçün əsas göstərici rolunu oynayır. Bu yanaşma mədəni identiklik axtarışını yalnız fərdi inkişafın bir hissəsi kimi deyil, həm də postkolonial şəraitdə qadın

⁴¹ Moore, L. Arab, Muslim, Woman: Voice and vision in postcolonial literature and film / L. Moore. – London; New York: Routledge, – 2008. – p.1.

subyektivliyinin mürəkkəbliyini göstərən interpretativ çərçivə kimi təqdim edir.

– Feminizm postkolonial diskursun ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq qadınların fərdi və kollektiv təcrübələrinin təhlilinə imkan yaradır və qadınların hegemon mədəni təsirlərlə qarşılıqlı əlaqəsini, gender-mədəni normativlərin təsirini dərinlən araşdırmağa sövq edir. Bu yanaşma qadın subyektivliyinin kompleksliyini, fərdi və kollektiv identiklik proseslərini, habelə qadınların mədəni və sosial mühitdəki rolunu aydın şəkildə izah edir. Feminizmin postkolonial diskursla inteqrasiyası qadın təcrübələrini daha dolğun və çoxsahəli şəkildə anlamağa imkan verir.

– T. Danqarembqanın “Gərgin vəziyyətlər” və “Yoxluq kitabı” əsərlərində obrazların etno-mədəni kimliklərinin formalaşması postkolonial hibridlik paradıqması çərçivəsində baş verir. Qadın qəhrəmanlar həm ənənəvi mədəni dəyərləri qorumağa çalışır, həm də dəyişən sosial və qloballaşan mühitlə uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalırlar. Bu qarşılıqlı təsir onların kimlik transformasiyasını çoxqatlı və dinamik edir. Hibridlik fenomeni qadın subyektivliyinin postkolonial şəraitdə necə inkişaf etdiyini izah edən aparıcı kateqoriya kimi çıxış edir və fərdi ilə kollektiv təcrübələr arasındakı tarazlığı nümayiş etdirir.

– T. Danqarembqa qadın qəhrəmanlarının mənsub olduqları mədəni mühitlə konfliktlərini göstərməklə postkolonial müstəmləkə təcrübəsində subyektivliyin çoxqatlı quruluşunu açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu konfliktlər yalnız xarici sosial təzyiqlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda fərdin daxili mənəvi və emosional reaksiyalarını əhatə edir. Beləliklə, T. Danqarembqa postkolonial subyektivliyin çoxqatlı, dialektik və agentlik yönümlü quruluşunu göstərir, fərdi və sosial identiklik proseslərini birləşdirən analitik çərçivə təmin edir.

– T. Danqarembqanın əsərlərdəki avtobioqrafik elementlər qadın qəhrəmanların subyektiv və mədəni identiklik prosesində kritik rol oynayır. Onlar həm fərdi təcrübələrin realizasiyasını gücləndirir, həm də hegemon mədəni təsirlərə qarşı müqavimət mexanizmlərini nümayiş etdirir. Avtobioqrafik nüanslar qadın qəhrəmanların sosial və mədəni mühitlə qarşılıqlı təsirini daha dərin və analitik şəkildə

izah edir və postkolonial-feminist tədqiqatlar üçün əhəmiyyətli metodoloji vasitə təmin edir.

– L.Abulelanın əsərlərində dislokasiya, sürgün və ev anlayışı qadın immiqrantların fərdiyyət və gücünü formalaşdırmaq prosesinin mərkəzində dayanır. Dislokasiya yalnız fiziki məkan dəyişikliyi deyil, həm də qadınların psixoloji, sosial və mədəni adaptasiyasını əhatə edir. Ev və sürgün konseptləri qadınların fərdi gücünü və agentliyini inkişaf etdirmə prosesində mərkəzi rol oynayır, onların postkolonial və diaspor şəraitində identiklik transformasiyasının əsas mexanizmini təşkil edir.

– L.Abulelanın “Tərcüməçi” və “Minarə” əsərlərində mədəniyyətlərin toqquşması qadın kimliyinin mürəkkəb quruluşunu ortaya qoyur. Bu mədəni toqquşmalar qadın subyektivliyinin mürəkkəbliyini əks etdirir və postkolonial mühitdə identiklik transformasiyasının əsas amili kimi çıxış edir. Qadın qəhrəmanların kimlik formalaşması həm fərdi, həm də sosial və mədəni faktorların dialektik qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verir.

– Sürgün anlayışı L.Abulelanın əsərlərində qadın kimliyinin formalaşmasında həlledici rol oynayır və mədəniyyətlərarası dialektikanın başlıca prinsipi kimi çıxış edir. Sürgün qadın qəhrəmanların fərdi və mədəni identiklik prosesini istiqamətləndirir, onların imkanlarını nümayiş etdirməyinə şərait yaradır və postkolonial-diaspor kontekstində qadın identikliyinə transformasiyasını təhlil etmək üçün əsas interpretativ vasitə təmin edir.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, postkolonial ədəbiyyatda qadın subyektivliyi dislokasiya, sürgün, hibridlik və mədəni toqquşmaların təsiri altında formalaşır. T.Danqarembqa və L.Abulelanın əsərləri göstərir ki, qadın qəhrəmanların identiklik transformasiyası yalnız fərdi seçimlərdən ibarət deyil, həm də sosial, mədəni və tarixi kontekstlərlə sıx bağlıdır. Avtobioqrafik elementlər, etik dilemmalar və mədəni mühitlə qarşılıqlı təsir qadın subyektivliyinin mürəkkəb və çoxqatlı quruluşunu ortaya qoyur. Feminizm postkolonial diskursun ayrılmaz hissəsi olaraq qadın təcrübələrinin təhlilini daha da zənginləşdirir, agentlik və mədəni müqavimət imkanlarını işıqlandırır. Beləliklə, T.Danqarembqa və L.Abulelanın əsərlərində postkolonial diskurs və diaspor təcrübələri qadın kimliyinin

formalaşmasının çoxsahəli və dinamik xarakterini açıq şəkildə nümayiş etdirir, fərdi və kollektiv identiklik proseslərinin dialektik əlaqəsini təsvir edir və qadın subyektivliyinin analitik təhlili üçün geniş nəzəri və metodoloji zəmin təqdim edir.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Hybridity in Tsitsi Dangarembga's nervous conditions (Tsitsi Danqarembqanın "Gərgin vəziyyətlər" əsərində hibridlik) // International Scientific Symposium "The triumphant leader of the victorious people: Ilham Aliyev" dedicated to the 44-Day Patriotic War and the Victory in Karabakh. – Stockholm/Sweden: – 25 November, – 2023, – p.119-122.
2. Reversing the Gaze in Aboulela's the translator (Abulelanın "Tərcüməçi" əsərində baxış bucağının dəyişməsi) // People's Democratic Republic of Algeria Ministry of Higher Education and Scientific Research August 20th, 1955 University of Skikda Faculty of Letters and Foreign Languages Department of Foreign Languages. Organize an International Conference on Arab Anglophone Literatures In Diaspora: Past, Present And Future Prospects. – 19-20 December, – 2023, – p.42.
3. Sense of (un)belonging in Aboulela's and Dangarembga's writing (Aboulela və Danqarembqanın əsərlərində (qeyri) mənsubiyyət hissi) // – Bakı: ADU-nun Elmi Xəbərləri (humanitar və ictimai elmlər), – 2024. №2, – s.23-27.
4. In-between filiation and affiliation: alienation in Dangarembga's writing (Filiasiya və affiliasiya kontekstində: Danqarembqanın yaradıcılığında özgələşmə) // Azərbaycan Universiteti, Gənc tədqiqatçıların VII respublika elmi konfransı. – Bakı: – 15 mart, – 2024, – s.185-187.
5. In-between multiculturalism and conviviality: Alienation in Aboulela's writing (Multikulturalizm və dostluq kontekstində: Abulelanın yaradıcılığında yadlaşma) // Azərbaycan Dillər Universiteti, Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş "Heydər Əliyev: multikultura-

- lizm və tolerantlıq ideologiyası” VII Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Mütərcim, – 7 may, – 2024, – s.100-102.
6. Hybrid spaces of identity negotiation in Aboulela’s “The Translator” and “Minaret” (Abulelanın “Tərcüməçi” və “Minarə” əsərlərində kimlik müzakirəsi üçün hibrid məkanlar) // – Lənkəran: Lənkəran Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər Humanitar elmlər seriyası, – 2024. №1, – s.52-59.
 7. Displacing spaces of otherization and transition in Leila Aboulela’s writing (Leyla Abulelanın yaradıcılığında özgələşmə və keçid məkanlarının yerdəyişməsi) // – Bakı: “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə-140”. İpək yolu, Azərbaycan Universitetinin elmi jurnalı, – 2024. №2, – s.139-144.
 8. Alienation in Dangarembga’s semi-autobiographies (Danqarembqanın yarı-avtobiografiyalarında özgələşmə) // – Bakı: İpək yolu, Azərbaycan Universitetinin elmi jurnalı, – 2024. №3, – s.155-161.
 9. Place identity in Aboulela’s and Dangarembga’s literary works (Abulela və Danqarembqanın yaradıcılığında məkan identifikasiyası) // ADPU-nun Quba filialı, Abbasqulu ağa Bakıxanovun anadan olmasının 230 illik yubileyinə həsr olunmuş “Qloballaşma şəraitində yeni nəsil universitetlərdə müəllim hazırlığının əsas hədəfləri” Respublika Elmi Konfransının Materialları. – Quba/Azərbaycan: – 20 dekabr, – 2024, – s.93-98.
 10. Otherization and identity distortion in Dangarembga’s writing (Danqarembqanın əsərlərində özgələşmə və şəxsiyyətin təhrifi) // – Tamil Nadu, India: Shanlax International Journal of English (A Peer-Reviewed-Scholarly Indexed Quarterly Journal). – June, – 2024. Vol.12, No.3, – p.1-6.
 11. (En/De) coding Traumatic Narratives in Tsitsi Dangarembga’s and Leila Aboulela’s Autofiction (Tsitsi Danqarembqa və Leyla Abulela’nın avtofantastikasında travmatik hekayələrin kodlaşdırılması və şifrələnməsi) // XIM University, School of Liberal Arts, Department of English. Organize an international conference on “Reimagining Existence: Emerging Perspectives in World Literature and Language”. – India: Bloomsbury Publishing, – 10-11 March, – 2025, – p.73-81.

12. (Neo)patriarchy in between Homeland and Exile in Aboulela's Novels (Abulelanın əsərlərində vətən və sürgün kontekstində neo-patriarxiya) // Azərbaycan Universiteti, Gənc tədqiqatçıların VIII respublika elmi konfransı. – Bakı/Azərbaycan: – 14 mart, – 2025, – s.180-183.
13. (Post)colonial Discourse: A Close Reading of Tsitsi Dangarembga's Semi-autobiographies (Post)müstəmləkə diskursu: Tsitsi Danqarembqanın yarı avtobioqrafik əsərlərinin detallı təhlili) // Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина (Мининский университет). Международная научно-практическая конференция «Научная дискуссия: вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков». – Нижний Новгород: – 3-4 апрель, – 2025, вып.9, – с.133-136.
14. In between Self Actualization and Abnegation in Tsitsi Dangarembga's Writing (Tsitsi Danqarembqanın mətnlərində özünü gerçəkləşdirmə və özündən imtina) // Miras Universiteti, "Ali Təhsil Elmi 2025" Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfrans. – Çimkent/Qazaxıstan: – 15-16 aprel, – 2025, – s.584-588.
15. Acts of Religion as an Agency Construct in Leila Aboulela's The Translator (Leyla Abulelanın "Tərcüməçi" əsərində dini fəaliyyətlərin təsir imkanları) // – Abidjan, Fil Dişi Sahili: Félix Houphouët-Boigny University (CRAC-INSAAC), Revenue Akofena (Scientific Journal of Language Sciences, Letters, Languages & Communication), – 2025. Vol.2. №.16, – p.151-160.
16. Poetics of Homeliness in Leila Aboulela's The Translator (Leyla Əbulelanın "Tərcüməçi" əsərində məmləkət poetikası) // – Erzurum, Turkey: Ataturk University, Melius: Journal of Narrative and Language Studies, – 2025. №.4, – p.1-8.

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 oktyabr 2025-ci il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 18.09.2025

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44365 işarə

Tiraj: 50 nüsxə